

ШОСТКИНСЬКА КРАМНИЦЯ «ТОРГСИН» (1933-1935)

В статті на основі невідомих раніше архівних документів розглядається історія появи та функціонування крамниці «Торгсин» в Шостці. Особлива увага приділяється санітарному стану крамниці, зберіганню товарів, зловживанням в системі та виконанню валютних планів.

Історія Торгсину – фактично не вивчена сторінка історії України. Відомо вона здебільшого лише вузькому колу спеціалістів та очевидцям Голодомору 1932-1933 років, що свого часу вбачали в організації такої торгівлі єдину можливість врятувати власне життя та життя своїх близьких. Саме в крамницях «Торгсин» людина могла придбати хліб та інші продукти харчування за так зване «побутове» золото. Основними дослідниками створення і функціонування цього об'єднання є О. Осокіна, В. Марочко та І.Павлова [1].

Дана стаття має на меті дослідити процес становлення та функціонування Шосткинської крамниці «Торгсин». Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити кілька завдань, а саме: розглянути історію появи в Шостці крамниці Торгсину, окреслити основні етапи її діяльності та визначити рівень валютних надходжень філії. Об'єктом дослідження є Шосткинська крамниця, а предметом – функціонування та виконання поставлених перед торговою точкою планів. Хронологічні рамки дослідження обмежені часом існування торгової точки (1933-1935 рр.).

Станом на 1 січня 1932 р. Шосткинський район займав територію в 2025,4 кв. км, на якій проживало 127,3 тис. чол. [2]. У райцентрі в 1931 р. проживало 12999 чол. [3]. Торгове представництво ВУК «Торгсин» в Шостці розпочало своє функціонування 12 квітня 1933 р. Воно входило до складу Глухівського відділення Чернігівської обласної контори «Торгсин» [4, 35] і знаходилося по вул. Толстого 10 (станом на 19 лютого 1935 р.) [5, 99] на відстані 1 км від залізниці [4, 25]. На листопад 1933 р. обіг крамниці дорівнював 9 тис. крб., а в штаті значилося 6 працівників (чотири працівники прилавку та два рахівника) [4, 25]. В місті працювала одна крамниця та один пункт скуповування цінностей. Останній знаходився поза межами торгочки [4, 58-59].

Наберезень 1935р. філія складалася з приміщення самої крамниці та складу загальною площею 200 кв. м. Апарат продовжував нараховувати бпрацівників, троє з яких були робітниками прилавку [6, 32]. За промислово-фінансовим планом на 1934 р. обіг торгочки мав скласти 30,2 тис. крб. [7, 74]. Станом на 1 травня 1935 р. представництво «Торгсину» в Шостці було ліквідовано [6, 5].

Режим роботи філії не завжди відповідав встановленим нормам. Крамниця відчинялася о 9 год. і зачинялася о 16 год., тобто працювала здебільшого 7, а не 8 годин, що не відповідало установленим нормам [8, 42 а; 9, 112]. Обласний уповноважений наркомату зовнішньої торгівлі М.Н. Полонський, який відвідав з перевіркою торговцю в Шостці у вересні 1934 р., відзначав, що в загальні вихідні крамниця залишалася зачиненою. Так, наприклад, 25 вересня крамниця не працювала. Робітники пояснювали це тим, що напередодні у вихідний день (24 вересня) вони виходили на роботу. Уповноважений зауважив, що у день перевірки приходило 10 здавачів із віддалених сіл та обурювалося тим, що крамниця не працює [9, 112]. Незважаючи на це, за місяць ситуація не змінилася. Скорочення часу роботи рахівник крамниці Васильківський пояснював тим, що година, яка випадала, йшла на прибирання приміщення [8, 42 а], проте насправді воно не проводилося.

До торгових точок облконтора мобілізувала та надсилала відповідальних працівників, які мали контролювати роботу та допомагати периферійним відділенням. До Шостки було прикріплено референтів Чернігівської облконтори Л.В. Мазь (вересень 1934 р.) [10, 1 зв.] та Н.Б. Черняка (грудень 1934 р.) [9, 154]. За перше півріччя 1935 р. працівники облконтори здійснили 34 виїзди до торгових точок мережі, з яких чотири – до Шостки [5, 184].

У Конкурсному листі під № 4 Конкурсної комісії Чернігівської облконтори від 26 жовтня 1934 р. Л.В. Мазь опублікував статтю з красномовною назвою «Дива у Шостці». В ній наголошувалося на тому, що торгова точка працює неймовірно погано і що позаздрити їй може хіба що Новгород-Сіверська крамниця [8, 42 а]. Фінансовий стан крамниці був далеким від ідеалу. Заборгованість співробітникам по зарплаті за серпень 1934 р. та за іншими витратами сягнула 1145 крб. [9, 172]. Відсутність коштів на адміністративно-господарські витрати призвела до того, що зарплату за другу половину вересня 1934 р. працівники знову не отримали [9, 173 зв.].

Крамниця була більш-менш забезпечена кадрами, проте їх якість залишалася бути кращою. Комісія з перевірки апарату «Торгсин» (травень 1933 р.) прийшла до висновку, що звільненню ніхто не підлягає [11, 312]. Проте це не означало, що зловживань та порушень у філії не траплялося. На недостатньому рівні була виробнича дисципліна, в тому числі і директорів торгових точок. У жовтні 1934 р. Л.В. Мазь мав можливість спостерігати картину, коли касир крамниці Государева не з'являлася на роботу півтора місяця, а усю її роботу виконував приймальник золота, співробітник Держбанку, який був її чоловіком. Незважаючи на це, вона увесь цей час продовжувала отримувати

заробітну плату та пайок [8, 42 а-42 а зв.].

Спекуляцією та підробкою товарних книжок займалися не лише відвідувачі філії, а й самі працівники системи. За підсумками 1933 р. у Шостці розтрата та нестачі обраховувалися сумою в 4067 крб. радянськими знаками [12, 100 зв.]. У грудні 1934 р. касир скуппункту Н.С. Васильківський обміняв отоварені контрольні листи старих товарних книжок на нові книжки на суму 55 крб. золотом. Крім того, він присвоїв підзвітні кошти на суму 504 крб. радянськими знаками. Його було заарештовано, а справу передано до НКВС [13, 179]. Чи було зловмисника покарано – невідомо. Покарання винних не завжди вирізнялося оперативністю, а розгляд справ затягувався на рік і більше [13, 39 зв.].

Серед порушень, що були виявлені інспектором М.І. Мірецьким у Шостці восени 1934 р., значився, наприклад, відпуск оселедців у підсобному приміщенні вагами, які давали похибку в 20 гр. Крім того, ваги та гирі були брудні й покриті товстим шаром іржі [9, 172].

Оргбюро Чернігівського обласного КК-РСІ у своїй постанові від 26 грудня 1933 р. «Про стан господарчо-фінансової діяльності облконтори «Торгсин» відзначало невідповідність торгових приміщень у ряді населених пунктів області. Серед них була і Шостка. Недостатньо уваги в питаннях підбору та відведення найкращих торгових площ для роботи мережі приділяли місцеві РПК та РВК [14, 75 зв.]. Санітарний стан крамниці не відповідав установленим нормам. У зведеннях особливого інспектора облконтори неодноразово зустрічалися зауваження про брудну підлогу та стіни як крамниці, так і складу, павутиння на стелі, наявність непотрібного товару, що був розкиданий під полицями. У приміщенні знаходилась зайва тара, стеля складу протікала, що негативно впливало на стан борошна, яке в ньому зберігалось. Пилом були вкриті не лише плакати та лозунги, а й продукти. Ледь не кожного місяця на керівництво філії накладалося адміністративне стягнення з пропозицією виправити недоліки [5, 25; 13, 178-181]. Але ситуація лишалася незмінною. На полицях можна було побачити гірчицю у вологих, поїдених гризунами, частково відкритих пачках. Поряд знаходилися покриті пилом сіль (в розірваних пачках) та оцет. Натомість цукерки-драже (20 кг) були зліплені в єдину смердючу масу, а сир (7-8 кг) зовсім розклався, як і 19 кг фісташок [9, 112]. У певній мірі антисанітарний стан крамниці обумовлювався й кадровою недоукомплектованістю. В жовтні 1934 р. працівники скаржилися уповноваженому НКЗТ М.Н. Полонському на те, що в їхньому штаті не було прибиральниці, яку не дозволяла прийняти Глухівська МРБ [9, 173]. Філія не була забезпечена і достатньою кількістю вогнегасників.

Ті, що були в наявності, здебільшого мали стару зарядку, хоча адміністрації крамниці неодноразово рекомендували негайно придбати їх необхідну кількість [13, 178].

Якість зберігання та збереженості товарів, що реалізувалися через мережу Торгсин в Шостці, особливо нічим не відрізнялася від інших торгових точок області. Її можна схарактеризувати як незадовільну. Так, станом на жовтень 1934 р. у крамниці було знищено сиру «Ементаль» на 62 крб. 80 коп., 4602 кг гречаної крупи та 9 т борошна пшеничного 85% помелу втратили кондицію. Винним у цьому вважали завідувача крамницею Іващенко та колишнього директора Глухівської МРБ Г.Д. Третяка [8, 42 а]. З вини першого в грудні 1934 р. було зіпсовано товарів на суму 1519 крб. 12 коп. радянськими знаками. Його зняли з роботи та заарештували [13, 179]. Незважаючи на це, новий завідувач крамницею Піскун не вживав дієвих заходів, щоб припинити псування товарів, і навіть наважився продавати пряники, які на половину були поїдені мишами [8, 42 а].

Уявити, що саме і як реалізовували через торгову точку в Шостці, дає можливість акт спеціальної комісії, що оглянула крамницю у травні 1934 р. У результаті перевірки комісія була змушена відібрати на дослідження санітарно-харчовим лікарем товарів на загальну суму 59 крб. 32 коп. Так, кілька відібраних оселедців легко відділялись від кісток, а їх смак був солоним з ледь примітною гіркотою від розпочатого розкладання жиру та білків. Пропонувалося ціну на такі оселедці знизити та негайно реалізувати, адже в іншому випадку вони могли зовсім утратити свої якості. До речі, псування продуктів було виявлено ще в лютому 1934 р. Так, наприклад, один зі шматків сиру (вагою 16 кг) був жовто-бурим всередині, солодкувато-гірким на смак і зовсім сухим, ззовні покритим темно-сірою твердою кіркою з сухою пліснявою, і відповідно до аналізу від 9 травня мав бути знищеним. Інші два шматки (21,2 кг) були почищені і залишалися придатними для споживання при умові швидкої реалізації. 106 коробок цигарок «Тройка» та «Москва», що промоклими ще під час отримання, висушили, але тютюн під час паління не мав смаку, а віддавав сухою пліснявою [9, 174-175 зв.]. Траплялися випадки, коли працівники філії намагалися приховати факти псування продуктів. Завідувач Шосткинського кіоску допустив зловживання, спаливши зіпсований товар (сир, консерви, рибу) на загальну суму 59 крб. в золотому обрахуванні. За даним фактом відповідні органи порушили кримінальну справу, яку передали до прокуратури [12, 61].

Шосткинська крамниця не була забезпечена приміщеннями для зберігання борошна та круп. Склад потребував негайного ремонту [9, 173 зв.].

Крім того, складські приміщення, розташовані в сараях громадян Савченко та Сологуба, не були пристосовані для зберігання продуктів у великих кількостях. Вони не мали стель, міцних стін та підлоги, тому товари перебували під постійною загрозою розкрадання. Гречана крупа (4 тони), що знаходилася в сараї громадянина Савченко, завдяки недбалому зберіганню мала затхлий запах та стала зовсім непридатною до споживання. В такому ж складі поряд з крамницею зберігалось 17 мішків з цукром. В шести мішках цукор був зіпсованим (вологим і брудним), що негативно впливало на якість продукту в інших мішках. Борошно та рис лежали на підлозі без підстилки, а в ящиках, з яких безпосередньо відпускалося борошно покупцям, було багато павутиння та павуків [9, 112].

Управляючий облконтори Е.М. Рудаєв на обласній нараді директорів «Торгсин» (січень 1935 р.) вказав на недостатнє запровадження методів культурної торгівлі в Шостці, відсутність достатньої боротьби за санітарний стан крамниць та складів, результатом чого і стало псування товарів. Фактично відсутньою була реклама та художнє оформлення вітрин філії [5, 13]. Останнє пояснювалося тим, що на місці вітрини протікала стеля, а це призводило до псування товарів [9, 172]. Прейскуранти також не завжди мали належний вигляд.

Частина товарів псувалася ще під час транспортування. До Шостки направили 5 тон борошна 75 % помелу, але на момент отримання воно було вологе, збите в грудки, адже прибуло до райцентру 9 квітня 1934 р. під час бездоріжжя. У зв'язку з тим, що наявних складських приміщень не вистачало, борошно склали ярусами в 6-7 мішків. Спочатку їх кілька разів перекладали, потім припинили за відсутності витрат на даний вид робіт, що неодмінно вплинуло на погіршення якості продукту [9, 97].

Власне і постачання товарів залишалось бути кращим. Глухівська МРБ достеменно не знала, які саме товари були в наявності в Шостці, а чого не вистачало. Так, наприклад, знаючи про значний попит у шосткинців на електролампочки 220 В, міжрайбаза не поспішала їх постачати з Глухова, де вони не розкуповувалися, адже вольтаж мережі був 110 [9, 111]. Під час приїзду інспектора Торгсину М.І. Мірецького до нього зверталися одержувачі переказів з претензіями на те, що їм досі їм не було надіслано необхідних товарів (панчохи жіночі, хутра) [9, 172]. Вони вимагали негайного переведення отриманих грошей до інших міст, але їм відмовляли у зв'язку з відсутністю коштів на поточному рахунку, які затримувала Глухівська МРБ [9, 173 зв.]. Усе це відбувалося в той час, коли в Глухові було вдосталь найрізноманітніших товарів. Незважаючи на все це, залишається дивною поведінка директора Глухівської МРБ Г.Д. Третяка, який заявляв протилежне. Дійшло

навіть до того, що Шосткинський універмаг був змушений скаржитися М.Н. Полонському на те, що Глухівська МРБ відбирала для Глухова ходові товари, а в Шостку направляла непотрібні [9, 173]. М.І. Мірецький після перевірки універмагу запропонував розформувати міжрайонну базу в Глухові та залишити підпорядковані їй торгові точки в Глухові, Шостці та Новгороді-Сіверському у відомстві облконтори [9, 172 зв.].

Незбалансованими були і залишки товарів в крамницях у межах усієї області. В одних торгових точках запасу товарів вистачало на рік, а в інших – на кілька тижнів чи навіть днів. В Конкурсному листі № 5 Конкурсної комісії Чернігівської облконтори «Торгсин» за 20 листопада 1934 р. зазначалося, що в Шостці запасу борошна вистачить на 20 днів, натомість в Конотопській крамниці № 1 – на 10 місяців [15, 2 зв.].

Залишається нез'ясованим питання кількості валютних цінностей, що змогла мобілізувати торгова точка у Шостці. На жаль факти, що нам вдалося виявити, є фрагментарними і не дають можливості повністю реконструювати обсяги валютних надходжень. Дані за 1933 р. майже відсутні. Відомо, що на I квартал своєї діяльності (квітень-червень) планувалося залучити цінностей на загальну суму 32 тис. крб., тобто 5,1 % всіх надходжень облконтори, з них – 11,5 тис. у вигляді золотого брухту та золотих монет «царського карбування» [16, 95 а], а це майже 9 кг хімічно чистого золота. У 1934 р. план надходжень значно знизився. За друге півріччя об'єднання «Торгсин» планувало отримати 9,4 тис. крб. (3,6 % надходжень облконтори), фактично ж надійшло цінностей на 5,4 тис. крб., а це – 57,6 % від запланованого [9, 163; 17, 48]. У 1935 р. план став ще нижчим. За I півріччя планувалося отримати дорогоцінностей на 4,7 тис. крб. (2,5 % надходжень облконтори), проте торгова точка проіснувала лише чотири місяці поточного року і змогла акумулювати 3,1 тис. крб., тобто 66,3 % від запланованого [5, 194-195; 18, 16]. До речі, половина з означеної суми становив золотобрухт (1,3 кг хімічно чистого золота).

Таким чином, за два роки свого функціонування крамниця в Шостці змогла залучити у державну скарбницю щонайменше 9 тис. крб. Якщо виконання плану 1933 р. становило хоча б 50 %, то означену суму можна було збільшити в кілька разів і вона, на нашу думку, цілком могла сягнути 40-50 тис. крб. І хоча в порівнянні з валютними надходженнями Чернігівської облконтори це, можливо, і невелика сума, проте для окремого населеного пункту області з постійними проблемами з постачанням товарів, некваліфікованим персоналом – значне досягнення, адже за кожним «золотим» карбованцем стоїть людська доля, сімейна трагедія та врятоване від голодної смерті життя.

1. Осокіна Е.А. Золото для індустріалізації: «Торгсин». – М., 2009. – 592 с.; Її ж: За зеркальной дверью Торгсина // Отечественная история. – 1995. – № 2. – С. 86-104.; Її ж: Золотая лихорадка по-советски // Родина. – 2007. – № 9. – С. 111-117.; Її ж: Маслины для голодных // Родина. – 2009. – № 8. – С. 131-133.; Марочко В.І. «Торгсин»: золота ціна життя українських селян у роки голоду (1932-1933) // УІЖ. – 2003. – № 3. – С. 90-103., Його ж: Діяльність торгсинівської системи міста Києва // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Вип. 18. – К., 2008. – С. 163-175.; Його ж: Торгсини Києва в роки Голодомору // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К., 2009. – Вип. 15. – Ч. 2. – С. 63-77.; Павлова І.В. Торгсини в Західно-Сибірському краї // Економіка и организация. – 2003. – № 3. – С. 162-169.

2. Довідник з основних статистично-економічних показників господарства районів Чернігівської області УСРР. – Харків, 1933. – С. 7.

3. Підсумки обліку міської людности УСРР 1931 року. – Харків, 1933. – С. XXXVII.

4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 4051, оп.1, спр.23.

5. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. Р-2063, оп. 1, спр. 578.

6. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 153.

7. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 571.

8. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 181.

9. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 334.

10. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 543.

11. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 180.

12. ДАЧО, ф. П-616, оп. 1, спр. 379.

13. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 150.

14. ДАЧО, ф. Р-323, оп. 1, спр. 411.

15. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 544.

16. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 58.

17. ЦДАВО України, ф. 4051, оп. 1, спр. 70.

18. ДАЧО, ф. Р-2063, оп. 1, спр. 761.

Горюх Н.В. Шосткинский магазин «Торгсин» (1933-1935)

Встатье на основе неизвестных ранее архивных документов рассматривается история появления и функционирования магазина «Торгсин» в Шостке. Особое внимание уделяется санитарному состоянию магазина, хранению товаров, злоупотреблениям в системе и выполнению валютных планов.

Horokh M.V. The shop «Torgsin» in Shostka (1933-1935)

The history of appearance and work of Torgsin's shop in Shostka, based on previously unknown archival documents, is considered in the article. The special attention give to sanitary conditions in the shop, keeping of goods, abuses in the system and fulfillment of currency plans.